

ТИПОВІ ЛАДОЗВУКОРЯДНІ ПАРАДИГМИ У ГАЇВКАХ ЗАХІДНОГО ПОДІЛЛЯ

Стаття порушує питання визначення типових ладозвукорядних парадигм, що сформувалися у гаївках Західного Поділля за багатоголосний період. Тут аналізуються тетракордні та пентакордні ладозвукорядні парадигми та їхні модифікації.

Ключові слова: гаївка, Західне Поділля, фольклор, ладозвукорядна парадигма, модифікація, оліготонічний ладозвукоряд, інтонаційне поєднання.

Останнім часом українські етномузикознавці все більшої уваги надають теоретичній проблематиці фольклору. Зокрема, їх хвилюють питання, що стосуються насамперед осмислення мелосу народної пісні, її основних стильових ознак. Адже вони дають можливість більш предметно поглянути на історію становлення народної пісні в плані її модусних характеристик.

Серед українських етномузикознавців питання традиційного народного ладостановлення вперше порушив П.Сокальський у праці «Руська народна музика» [8]. Тут він вперше звернув увагу на джерела його походження, становлення та розвитку. З часом цю проблематику доповнили і розвинули такі українські вчені-етномузикологи, як Ф.Колесса [6], В.Гошовський [1], С.Грица [2], А.Іваницький [3; 4; 5]. Але їхні напрацювання меншою мірою торкалися такого народнопісенного жанру, як гаївковий.

Мета статті – визначити типові ладозвукорядні парадигми та їхні модифікації, що властиві гаївкам Західного Поділля, враховуючи частотність їхньої присутності у весняному мелосі.

Найбільш характерною (а також стабільною в діяхронному відношенні) ознакою гаївок Західного Поділля є їхні ладозвукорядні¹ парадигми². Вони, за твердженням українських вчених-етномузикознавців, є своєрідними «модусами» (термін С.Грици) того чи іншого народномузичного жанру, його історико-культурними знаками. Ладозвукорядні парадигми є тим стабілізуючим фактором в народномузичному творі, що дає можливість чіткіше спостерігати динаміку його становлення та розвитку, визначити його жанрову типовість.

Гаївки Західного Поділля³ складають чотири групи ладозвукорядних парадигм: 1) оліготонічні; 2) ангемітонічні; 3) комбіновані; 4) хроматизовані. Найпрезентабельнішою серед них є група оліготонічних ладозвукорядів. Вона представлена 88,1% усього аналізованого матеріалу. Серед них найчастіше зустрічаються тетракордні та пентакордні ладозвукорядні парадигми і їхні модифікації як іонійського, так і еолійського забарвлення.

Ладозвукорядна парадигма – тетракорд іонійського, еолійського та фригійського забарвлення із розгалуженою системою варіантних відмін – у досліджуваному регіоні представлений 66-ма пісенними зразками (це 13,8 % усієї кількості досліджуваних гаївок). Із них 54 зразки репрезентовані іонійським нахилом, 4 – еолійським та 8 – фригійським.

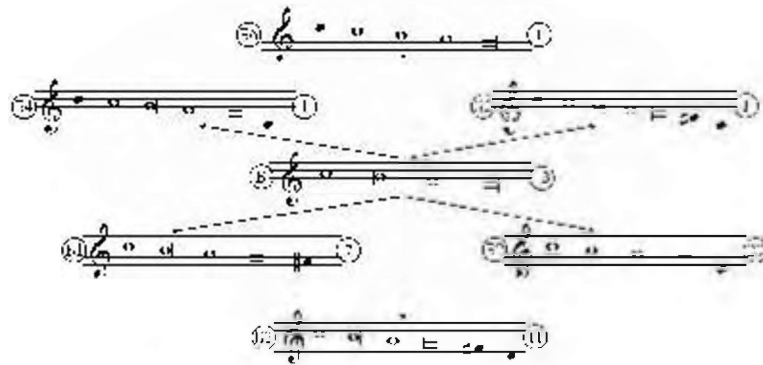
Ця ладозвукорядна парадигма має розгалужену систему синонімічно споріднених варіантів-модифікацій.

¹ У нашій аналітичній роботі ми користуватимемося терміном «ладозвукоряд», оскільки він на даному етапі становлення етномузикології є найдоцільнішим. Адже він включає в себе як систему відношень тонів мелодії, так і систему відношень інтонаційних ланок та відповідно їх опорних тонів. В українській етномузикології це питання з методологічної точки зору найбільш розроблене А.Іваницьким у праці «Українська музична фольклористика (методологія і методика)» [4, 236-260] та доповнене О.Смоляком у статті «Оліготонічні ладозвукорядні парадигми в гаївках Західного Поділля» [7, 68-75].

² Термін «пісенна парадигма» у слов'янському етномузикознавстві вперше застосувала С.Й.Грица у праці «Мелос української народної епіки» [2, 36-44]. У ладовій систематизації цей термін є найбільш показовим щодо співвідношення різного рівня варіантів до вихідного.

³ Для аналізу було залучено 479 варіантів гаївок, записаних нами у досліджуваному регіоні в 90-х роках ХХ ст.

Номаграма 1.

Тетрачорд як «модус мислення» у гаївках досліджуваного середовища – поширене явище. У ньому значно частіше зустрічаються приставні звуки, особливо нижні – субсекунди, субкварти та субсекунди і субкварти разом, які в основному виконують дві функції: 1) функцію інтонаційного «протолятора» в становленні мелосу та 2) функцію передкінцевого інтонаційного «гальма», завдяки якому відбувається мелосне згортання.

У звукорядному відношенні цієї парадигми IV ступінь є менш значимим, ніж III. Він в основному функціонально підпорядкований останньому і є його верхнім додатковим елементом, навіть незважаючи на власне приставні верхні звуки. Це робить саму тетрачордну ладозвукорядну парадигму «прохідною ланкою» між тричордною та пентачордною.

У вузькооб'ємних ритмічних формах тетрачордної ладозвукорядної системи переважає спонукальна модальність, яка в основному базується на одній інтонаційній ланці серіаційного типу розвитку, а в широкооб'ємних структурах домінуючою є розповідна модальність, побудована на бінарних інтонаційних структурах, що творять переважно парний ряд.

Приклад 1.

с. Віда Чортківського р-ну

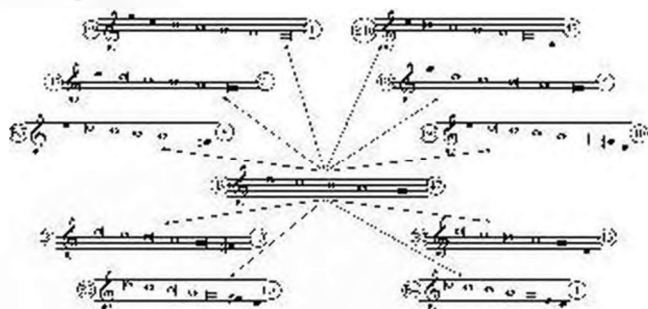
$\text{♩} = 130 \quad 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1$

1. Зе м е ш і н і в р е с т и, в і м а м о в с и, в і м а м о в с и.

Еолійський нахил у тетрачордній ладозвукорядній парадигмі зустрівся лише у 4-х зразках, а фригійський – у 8-ми. Останній, як ми вже зазначали, породжений гармонічним способом мислення реципієнтів і творить нову модальну форму.

Найпоширенішою (типовою) ладозвукорядною парадигмою в досліджуваному регіоні є пентачорд іонійського, еолійського та дорійського забарвлення. Ця модель властива 214 пісенним зразкам (це 44,6% усього аналізованого матеріалу). Порівняно з усіма іншими оліготонічними ладозвукорядними парадигмами іонійський пентачорд є найбільш варіантно розгалуженим. Він виступає у формі 11-ти синонімічно споріднених варіантних відмін.

Номаграма 2.

МУЗИЧНА ФОЛЬКЛОРИСТИКА

В аналізованій ладозвукорядній парадигмі найпоширенішою варіантною відмінною є іонійський пентахорд із приставною верхньою секундою (В7). Він представлений майже третинною аналізованих варіантів і майже вдвічі є репрезентативнішим в досліджуваному середовищі, ніж базова ладозвукорядна модель. Найуживанішим приставним звуком у варіанті В7 є верхній (секундовий), який виконує функцію обігрування крайнього (пентахордного) устою і без якого останній не може повною мірою утвердитися.

Як показав аналіз, пентахордна ладозвукорядна модель у строфічних гайках Західного Поділля в основному репрезентує два типи поєднання інтонаційних послівок: монарний та бінарний.

Давнішим серед них (а може й первісним), на нашу думку, є перший. Він характеризується серіальним способом розгортання послівок і побудований переважно на спонукальній модальності, тобто в основі аналізованого типу лежить пентахордна послівка, яка інтонаційно починається від верхнього устою і низхідним порядком доходить до нижнього (I), або серединного (III, частіше до III). Останній звук, як правило, є довшим і виконує функцію половинного або остаточного замикання.

Таким чином, у пентахордному ладозвукоряді основними є три тони – V, III, I. Якщо V тон в звукорядному відношенні переважно є початковим, а I – кінцевим, то у інтонаційному вони однаковою мірою є основними, навколо яких обертаються приставні звуки (як верхні, так і нижні). III ступінь у даному звукоряді переважно є «вісьовим». Крім цього, вона виконує ще й функції інтонаційного зачину та половинного кадансу.

Приклад 2.

с. Вісся Козієвського р-ну

Бінарний тип поєднання послівок у гайках Західного Поділля репрезентує другий етап інтонаційного становлення. Адже, як зазначає А. Іваницький, «на даному етапі свідомість вже може чітко розрізняти музичні інтонації» [4, 49]. Таким чином, утворився класифікаційний принцип поєднання послівок, тобто серійне поєднання у вірші або строфі двох, дещо відмінних між собою, інтонаційних рядів.

Приклад 3.

с. Нараїв Березанського р-ну

Такого роду інтонаційне поєднання найчастіше вживане у строфічному восьмикладнику (4+4), який є типовим для українських гайок взагалі і, за нашими спостереженнями, є найдавнішим за своїм походженням. Треба зауважити, що дане інтонаційне становлення будується на спонукальній модальності і «конфігурується» у верхньому ряді. Перший класифікаційний ряд послівок, що розгортається навколо III ступеня, замикається V ступенем, а другий – відповідно I ступенем.

У бінарному типі інтонаційного поєднання послівок домінуючим є V ступінь (на ньому переважно «топчеться» верхній інтонаційний ряд), концентруючим (центробіжним) є III ступінь, а замикаючим – I ступінь, який в інтонаційному ряді зустрічається один-два рази.

Тернарний тип поєднання інтонаційних послівок у пентахордному ладозвукоряді – значно рідше явище, ніж бінарний. Він зустрічається лише у десятискладнику (4+3+3) та в дванадцятискладнику (6+3+3) і представлений чотирма пісенними парадигмами – «Вербовая дощечка», «А ми поле виоремо», «Не куй, зозуленько, в діброві», «Та котився горох в три стручки».

В діяхронному відношенні – це значно пізніший тип музичного мислення наших предків, ніж два попередні, хоча також репрезентує давній фольклорний пласт. Він представляє три інтонаційні ланки, які класифікаційно поєднані між собою, хоча спонукальна модальність тут є домінуючою.

формою інтонаційного становлення. Організуючою формою інтонаційної комбінаторики, крім ритмічної сегментації, є сакралізація рухових елементів, які з часом (особливо в період організації класового суспільства) ставали все більш чинними (можливо, й домінуючими) в контексті самого обрядодійства.

Не менш поширеною формою інтонаційного становлення в гаївках Західного Поділля, зокрема в межах пентахордного ладозвукоряду, є розповідна модальність (термін А. Іваницького). Такого роду інтонаційне формування, за спостереженнями вчених-лінгвістів, значно пізнішого походження, ніж попереднє. Адже в його основі лежить респонсорний принцип «У музичному респонсорному періоді «стислий силогізм» діє в межах інтонації: друга музична інтонація набуває виразу інтонаційної відповіді на недовершену («питальну») першу музичну фразу» [4, 54].

Розповідна модальність, як і спонукальна, в гаївках Західного Поділля також реалізується трьома типами інтонаційних поспівок.

Найдавнішим типом серед них є монарний. Він реалізується двома респонсорними поспівками в межах квінтового амбітусу, в яких друга поспівка структуротворчо повторюється. Основним засобом каденційного переривання є той же самий III ступінь (Приклад 4).

Приклад 4

с. Бенези Тербовлянського р-ну

Бінарний тип інтонаційного становлення найбільш характерний для гаївок, в яких форма колон поєднана із приспівками або в астрофічних формах, тобто при антифонарному співі. Тут класифікаційний спосіб інтонаційного поєднання поспівок спостерігається в межах дворядного або трирядного формування строфи чи строфоїда (Приклад 5).

Приклад 5

с. Романівки Тернопільського р-ну

Розповідна модальність, що сформована тернарним типом поєднання поспівок, найбільш характерна для дванадцятискладника (6+3+3). Серед аналізованого матеріалу вона зустрілася у двох синонімічно споріднених варіантах пісенної парадигми «Ой, зароди, поле, горошку». Тут мелодія, відштовхуючись від I ступеня, розвивається у висхідному порядку до V ступеня, дещо «топчється» у верхньому інтонаційному полі і знову повертається до висхідного I ступеня.

Тернарний тип інтонаційного зіставлення поспівок – значно рідше явище у гаївках Західного Поділля, ніж два попередні типи. Тут частіше зустрічаються монарні та бінарні інтонаційні зіставлення, які й формують типовий ладовий модус мислення у досліджуваному середовищі.

Отже, найбільш поширеною (можна сказати, домінуючою чи типовою) ладозвукорядною парадигмою у гаївках Західного Поділля є іонійський пентахорд. За нашими спостереженнями, він є своєрідною «візитною карткою» весняного обрядового народномузичного жанру, його мелосним модусом. Як показав аналіз, він сформувався на другому етапі історичного розвитку суспільства (передусім у період осілого способу ведення господарства). Адже він в основному домінує у гаївках з аграрною тематикою, хоча є присутнім в усіх тематичних групах даного жанру. Найдавнішим його попередником, на нашу думку, є ладозвукорядна парадигма – трихорд. За кількісними характеристиками він слідує за пентахордом і є його своєрідною «предтечею».

МУЗИЧНА ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Тетракордна ладозвукорядна парадигма є своєрідною «прохідною ланкою» між трихордом та пентахордом. Вона є розширеною формою (маємо на увазі у звукорядному відношенні) трихорда. Адже інтонаційне становлення та замикання переважно відбувається навколо III ступеня.

Таким чином, ладозвукорядні парадигми є найбільш характерними ознаками (в мелосному відношенні) гаївкового народномузичного жанру і визначальними в його мелотипології.

ЛІТЕРАТУРА

1. В.Гошовский. Украинские песни Закарпатья. – М.: Сов. композитор, 1968.
2. Грица С.Й. Мелос української народної епіки. – К.: Наук. думка, 1979.
3. Іваницький А. Українська народна музична творчість: Посібник для вищих та середніх учбових закладів. – К.: Муз. Україна, 1990.
4. Іваницький А. Українська музична фольклористика (методологія і методика). Навч. посібник. – К.: Заповіт, 1997.
5. Іваницький А. Основи логіки музичної форми (проблеми походження музики): Навч. посібник. – К.: Альтерпрес, 2003.
6. Колесса Ф. Ритміка українських народних пісень Ф.М.Колесса. Музикознавчі праці Підгот. до друку С.Й.Грица – К.: Наук. думка, 1970.
7. Смоляк О. Оліготонічні ладозвукорядні парадигми в гаївках Західного Поділля // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія Мистецтвознавство. – №1(8). – 2002. – С.68-75.
8. Сокальський П. Руська народна музика – К.: Держ. вид-во образотворч. мистецтва і муз. літератури УРСР, 1959.

Oleh Smolyak

THE TYPICAL MODE PARADIGMS IN HAYIVKY OF THE WESTERN PODILLYA

The article touches the question of defining the typical paradigms that have formed in hayivky of the Western Podillya during centuries. In is also analyzed the tetrahord and pentrahord mode paradigms and their modifications.

Key words: hayivka, the Western Podillya, folklore, tone paradigm, modification, oligotonic tone, the connection of intonation.